

KOXLEAR IMPLANTLI ESHITISHIDA NUQSONI BOLGAN BOLALAR REABILITATSIYASI JARAYONIDA KOMPENSATOR KORREKSION VA RIVOJLANTIRUVCHI YONALISHLAR

Rahmatova Shirin Nig'mon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Surdopedagogika va inklyuziv ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada reabilitatsiya jarayonida koxlear implantli eshitishida nuqsoni bor bolalarda kompensator korreksion va rivojlantiruvchi yo'nalishlari haqida fikr-mulohazlar yuritiladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida eshitishida nuqsoni bor bolalarning eshitish qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha amaliy faoliyatlar haqida ilmiy va amaliy tavsiyalar bayon etiladi.

Annotation: This article will focus on the lines of compensatory correction and development in children with a defect in cochlear implant hearing in the rehabilitation process. Scientific and practical recommendations are also described about practical activities for the development of hearing abilities of children with hearing impairments in the educational process.

Аннотация: В данной статье рассматриваются компенсаторно-коррекционные и развивающие направления у детей с нарушениями слуха с кохлеарными имплантатами в процессе реабилитации. Также изложены научно-практические рекомендации по практической деятельности по развитию слуха у детей с нарушениями слуха в процессе обучения.

Kalit so'zlar: Koxlear implant, reabilitatsiya, korreksion faoliyat, inklyuziv ta'lim, maxsus pedagogika, nutq ko'nikmalari.

Keywords: cochlear implant, reablitation, Correctional activity, inclusive education, special pedagogy, speech skills.

Ключевые слова: кохлеарный имплант, реабилитация, коррекционная деятельность, инклюзивное образование, Специальная педагогика, речевые навыки.

Bugungi kunda ta'limni rivojlanishning hozirgi bosqichida maxsus pedagogika va psixologiya tomonidan o'rganiladigan eng muhim yo'nalishlardan biri bu sharoitlarni takomillashtirish va psixofizik rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarni ijtimoiylashtirish va inklyuziv ta'limning samarali texnologiyalarini ishlab chiqishdir. Surdopedagogikaning rivojlanishi va texnik taraqqiyot eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan erta va maktabgacha yoshdagi bolalarga maxsus tuzatish va pedagogik yordamni takomillashtirish uchun sharoit yaratadi. Koxlear implantatsiya eshitishida nuqsoni bor bolalarni eshitish va rehabilitatsiya qilishning samarali usullaridan biri sifatida tan olingan. O. V. Sontova koxlear implantlari bo'lgan bolalarni "og'zaki nutqni rivojlantirish mumkin bo'lgan eshitish qobiliyatiga ega nuqsonli bolalar" deb ta'riflaydi [1]. O. I. Kukushkina tuzatish ishlari jarayonida koxlear implantatsiyaga ega bo'lgan bolaning holati *"nutqsiz eshitilmaydigan boladan normativ ko'rsatkichlarga mos keladigan nutqni rivojlantiradigan bolaga"* o'zgarishiga e'tibor qaratadi [3]. Koxlear implantatsiya chuqur eshitish qobiliyatiga ega bolalar bilan samarali tuzatish ishlari uchun katta imkoniyatlar ochadi. Eshitish protez usuli sifatida koxlear implantatsiya odamga atrofdagi nutqsiz va nutq tovushlarini idrok etish uchun jismoniy imkoniyatni qaytaradi. Shu bilan birga, bola ularni yetarli darajada idrok etishni, signallarni farqlashni, tanib olish uchun muhim bo'lgan belgilarni ajratib ko'rsatishni, birlashtirilgan nutqda ajratilgan so'zlar va so'zlarni tanib olishni, bayonotlarning ma'nosini tushunishni va shu bilan nutqni o'zlashtirishni o'rganishi uchun juda uzoq vaqt talab etiladi (qulay sharoitlarda rehabilitatsiyaning o'rtacha muddati 5-7 yil) [3; 6]. Shu bilan birga, tuzatish ishlarining samaradorligi bir qator omillar bilan belgilanadi, ularning etakchilari operatsiya qilingan bolaning yoshi, defektolog o'qituvchining kasbiy malakasi, operatsiyadan keyingi eshitish-nutqni rehabilitatsiya qilish jarayonida ota-onalarning ishtiroki darajasi. Hozirgi vaqtda koxlear implantatsiya operatsiyalari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarida implantatsiya qilingan bolalarga rehabilitatsiya yordami holatini tahlil qilish, shuningdek tadqiqot muammosi bo'yicha maxsus adabiyotlarni o'rganish bir qator qarama-qarshiliklarni shakllantirishga imkon beradi:

➤ so'nggi yillarda implantatsiya qilingan bolalar sonining sezilarli darajada ko'payishi va ularga koxlear implantatsiya dasturida ishtirok etuvchi tibbiyot muassasalarida, shuningdek, turli ta'lim muassasalarida maxsus (tuzatish) yordam ko'rsatishning ilmiy asoslangan yondashuvining yo'qligi;

➤ maxsus ta'lim muassasalari sharoitida eshitish moslamalari bilan protezlangan bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish va nutqni shakllantirish bo'yicha pedagogik ishlarning yetarli tajribasi va koxlear Implantatsiyadan keyin bolalarni eshitish-nutq reabilitatsiyasining ilmiy-uslubiy bazasini etarli darajada ishlab chiqmaganligi;

➤ mavjud qarama-qarshiliklarni bartaraf etish zarurati koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning maktabgacha ta'lim darajasida tuzatish ishlarining mazmunini nazariy asoslash va ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlashning dolzarbligini belgilaydi.

Mavjud me'yoriy hujjatlar har bir bola uchun maxsus ta'limning o'quv dasturini aniqlash, unga tuzatish va pedagogik yordam ko'rsatish, uning ta'lim muhitini aniqlashning individual masalalarini hal qilishga imkon beradi. Eshitish-nutqni reabilitatsiya qilish masalalariga uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish [5, 7-9-betlar] koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning rivojlanishiga xos bo'lgan bir qator asosiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatishga imkon berdi:

➤ Koxlear implant protsessorini yoqish va sozlashdan so'ng, bolaning eshitish chegaralari 25-40 db ni tashkil qiladi, bu eshitish qobiliyatining birinchi darajasiga to'g'ri keladi (jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tasnifiga ko'ra). Shu bilan birga, teskari nutqni va bolaning o'z nutqini tushunish darajasi kar bolaning nutqini rivojlantirish darajasiga to'g'ri keladi.

➤ uzoq muddatli xotiraning xususiyatlari qayd etilgan. Shunday qilib, bola tezda yangi so'zni o'rganadi, uni o'qituvchidan keyin takrorlaydi, lekin tegishli rasm yoki o'yinchoqni ko'rsata olmaydi, bu so'zni o'z nutqida ishlatmaydi. Bu tovush va nutqni tovush signallari sifatida eshitish tahlilining koxlear implantatsiyasidan so'ng bolalarda nomutanosib tez rivojlanishning namoyon bo'lishi va nutqni lingvistik signal sifatida

tahlil qilish jarayonlarining sekinroq shakllanishi, shuningdek so'zning tovush tasviri va uning ma'nosi o'rtasidagi bog'liqlikni shakllantirish xususiyatlari bilan bog'liq.

➤ Majburiy va ixtiyoriy e'tibor muammolari, shuningdek, eshitish bilan tez charchash xarakterlidir.

➤ Nutqni qayta ishlash tezligining buzilishi qayd etilgan (nutq 45 soniya yoki undan ko'proq kechikish bilan eshitiladi). Bunday holda, koxlear implant eshitish tizimiga kiradigan tovushlar va nutqni buzadi.

➤ Koxlear implantatsiya ko'p hollarda monoural (bitta quloqda) amalga oshiriladi, bu esa bolada tovushlarni lokalizatsiya qilishda qiyinchiliklarga olib keladi.

Shunday qilib, ushbu xususiyatlar koxlear implantatsiyadan keyin bolalar bilan tuzatish va rivojlantirish ishlarini saqlash, tashkil etish va rejalashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Koxlear implantatsiyadan keyin bolalarga tuzatish va pedagogik yordam ko'rsatishning asosiy yondashuvi og'zaki nutqni o'zlashtirish uchun asos sifatida eshitish idrokini rivojlantirishni o'z ichiga olgan eshitish-nutq yondashuvidir. Ushbu qoidaga asoslanib, biz koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati buzilgan bo'lgan o'quvchilar bilan tuzatish darslarining tarkibini aniqladik va nazariy jihatdan asosladik. Tuzatish darslari dasturi ikkita bo'limni o'z ichiga oladi:

- 1) eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
- 2) talaffuzni o'rganish.

Eshitish qobiliyatini rivojlantirish koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan tuzatish ishlarining ustuvor yo'nalishi bo'lib, boshqa sohalardagi ish natijalari uning samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha ishning mazmuni ikki bo'limda keltirilgan:

- 1) musiqiy asboblari, tabiat tovushlari, maishiy shovqinlar, hayvonlarning ovozlari, inson tomonidan chiqarilgan nutqsiz tovushlarni o'z ichiga olgan nutqsiz tovushlarni eshitish qobiliyatini rivojlantirish;

- 2) nutqni eshitish qobiliyatini rivojlantirish (*stimullar - tovushlar, bo'g'inlar, so'zlar, iboralar*).

➤ Koxlear implant bilan kompensatsiyalangan eshitish qobiliyati buzilgan o'quvchilar bilan eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha tuzatish mashg'ulotlarining vazifalari quyidagilardan iborat:

➤ hayvonlar va qushlarning ovozlari, uy shovqinlarini, transport tovushlarini, yakka va xor qo'shiqlarini, turli xil tabiatdagi musiqalarni eshitish qobiliyatini shakllantirish.

➤ ritmik tuzilishga yaqin, tovush tarkibiga yaqin bo'lgan turli xil va yaqin chastota xususiyatlarining so'zlarini eshitish qobiliyatini rivojlantirish.

➤ iboralarni quloq bilan idrok etish va farqlash qobiliyatini rivojlantirish, matndan iboralarni quloq bilan ajratish.

➤ dialoglarni quloq bilan idrok etish qobiliyatini shakllantirish; dialogdan signallarni quloq bilan farqlash va aniqlash.

Koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan bolalar talaffuzni o'rganish aloqa vositasi sifatida og'zaki nutqni shakllantirishga qaratilgan. Talaffuzni o'rgatish bo'yicha korrektonik darslarda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

➤ Ekshalatsiyada 6 bo'g'ingacha ko'paytirish qobiliyatini rivojlantirish.

➤ Oddiy kuch, balandlik va tembr ovozidan, pichirlash nutqidan foydalanish qobiliyatini shakllantirish.

➤ Nutq materialini turli kuch, ovoz balandligi bilan ko'paytirish qobiliyatini rivojlantirish.

➤ Ovozli tarkibga, og'zaki stress va orfoepiya me'yorlariga rioya qilgan holda, so'zlarni birgalikda, qo'ng'iroqlarsiz ko'paytirish qobiliyatini rivojlantirish.

➤ Intonatsiyaga rioya qilgan holda iboralar va dialoglarni takrorlash qobiliyatini rivojlantirish.

Shu bilan birga, koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati buzilgan bolalar bilan olib boriladigan asosiy ish fonemik idrokni rivojlantirishga, jumladagi so'zlarni muvofiqlashtirishga, predloglarni to'g'ri ishlatishga, fe'llarni zamon bo'yicha

o'zgartirishga, ismlarni jins va sonlar bo'yicha o'zgartirishga va izchil nutqni rivojlantirishga qaratilgan.

Koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati buzilgan 6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun bola frazali nutqdan foydalanishi, o'zi va atrof-muhit haqida ma'lumot berishi, nutqida agrammatizm va so'z boyligi yo'qligi bilan ajralib turadi. Eshitish idrokidagi ish nutqni rivojlantirish bo'yicha ish bilan birlashtirilishi kerak:

- tovush talaffuzini aniqlashtirish (fonemik idrokni rivojlantirish);
- nutqning grammatik tuzilishi;
- so'z boyligini kengaytirish (eshitish xotirasini rivojlantirish);
- izchil nutqni rivojlantirish.

Koxlear implantatsiyaga ega bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish maxsus vazifadir, uning yechimi asosan eshitish qobiliyatining buzilishi bilan bolani jamiyatga integratsiyalashuviga bog'liq. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning og'zaki nutqi ko'pincha talaffuz qobiliyatining etishmasligi, intonatsion rang berish, hissiy-ekspressiv ekspressivlik tufayli tushunarsizdir. Ushbu muammolarni hal qilish, shuningdek nutqning ritmik-intonatsion va tovushli talaffuz tomonlarini shakllantirish musiqiy rahbar tomonidan o'qituvchi-defektolog bilan birgalikda olib boriladigan musiqiy stimulyatsiya bo'yicha tuzatish darslari deb tan olingan. Koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan musiqiy stimulyatsiya mashg'ulotlarini o'tkazish quyidagi muhim tuzatish muammolarini hal qilishga yordam beradi:

- *eshitish idrokini rivojlantirish;*
- *ritm tuyg'usini rivojlantirish (nutq va musiqiy);*
- *nutqning intonatsion-melodik tomonini shakllantirish;*
- *so'zning tovush-bo'g'inli tuzilishini shakllantirish;*
- *tovushlarni chaqirish, tuzatish va farqlash;*
- *og'zaki va frazali stressni ta'kidlash;*
- *leksik lug'atni to'ldirish.*

Koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan tuzatish va rivojlantirish ishlarining mazmuni 1-jadvalda eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun o'quv dasturining tuzatish mashg'ulotlari yo'nalishlarida aks ettirilgan.

Jadval 1. Koxlear implant bilan qoplangan eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun tuzatish darslarining tarkibi

Tuzatish darslari	Har bir guruh uchun haftasiga taxminan o'quv soatlari soni	Tuzatish darslari dasturini amalga oshiradigan o'qituvchi
Eshitish qobiliyatini rivojlantirish	8	Defektolog o'qituvchi (<i>surdopedagog</i>)
Talaffuzni o'rganish	10	Defektolog o'qituvchi (<i>surdopedagog</i>)
Musiqiy stimulyatsiya	3	Defektolog o'qituvchi (<i>surdopedagog</i>) Musiqa raxbari

Shunday qilib, zamonaviy dunyoda koxlear implantatsiya ta'lim uchun yangi muammolarni keltirib chiqaradi, bizni ta'lim va tarbiya masalalarini hal qilishning yangi usullarini izlashga majbur qiladi, ta'lim tizimlarining o'zgaruvchanligini kengaytirish muammolari, shu jumladan maxsus ta'lim sohasida yangi savollar tug'diradi. Ta'limda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida ushbu yo'nalishdagi faoliyat muhim va dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bogomil'skij, M.R. Kohlearnaya implantaciya / M.R. Bogomil'skij, A.N. Remizov. – M.: Medicina, 1986. – 176 s.
2. Zontova, O.V. Korrekcionno-pedagogicheskaya pomoshch' detyam posle kohlearnoj implantacii: metodicheskie rekomendacii / O.V. Zontova. - SPb.: Rossijskij Gosudarstvennyj Pedagogicheskij Universitet im. A.I. Gercena, 2007. – 52 s.
3. Koroleva, I.V. Razvitie sluxa i rechi u gluhih detej rannego i doshkol'nogo vozrasta posle kohlearnoj implantacii / I.V. Koroleva. Uchebnoe posobie. - SPb.: S.-Peterburgskij NII uha, gorla, nosa i rechi, 2008. - 286 s.
4. Nazarova, L.P. Metodika razvitiya sluhovogo vospriyatiya u detej s narusheniyami sluxa. – M.: Vldos, 2001. – 343 s.
5. Obuhova, T.I. Metodika formirovaniya rechi detej rannego i doshkol'nogo vozrasta s narusheniem sluxa. // Ucheb. metod. posobie. - Mn.: BGPU, 2005. - 48 s.
6. Programma dlya special'nyh doshkol'nyh uchrezhdenij «Vospitanie i obuchenie detej s narusheniem sluxa» / T.I. Obuhova. – Mn.: Nacional'nyj institut obrazovaniya, 2006. – 292 s.